

บทที่ 4

ผลการวิจัย

เมื่อพิจารณาจากวิวัฒนาการของการจัดการป่าไม้ในประเทศไทยแล้ว กล่าวได้ว่าการเอาป่ามาเป็นของรัฐทำให้เกิดระบบทรัพยากรเปิดเสรีขึ้น ในชุมชนหมู่บ้าน เป็นการรวมศูนย์อำนาจการจัดการไว้ที่ส่วนกลางโดยไม่ให้ความสำคัญกับสถาบันท้องถิ่นทั้งที่มีวิวัฒนาการในการจัดการป่ามาอย่างยาวนาน ส่งผลให้เกิดการแยกชุมชนออกจากกระบวนการจัดการ ป่าไม้จึงถูกทำลายลงไปเป็นจำนวนมาก ดังนั้น เพื่อฟื้นฟูสภาพป่า จึงควรหันกลับมาใช้วิธีการจัดการป่าโดยชุมชน และจากการร่วมดำเนินการตามโครงการวนศาสตร์ชุมชนบนพื้นที่สูง ระหว่างกรมป่าไม้และชุมชนโป่งผา ส่งผลให้ชุมชนดังกล่าวปรับเปลี่ยนวิธีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ใหม่ ในบทนี้จะเป็นการเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพที่ได้จากการศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึกและการสังเกตกิจกรรมในการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมของชุมชน โดยแบ่งการเสนอเป็น 3 ตอน

ตอนที่ 1 วิธีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านโป่งผา

ตอนที่ 2 การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านโป่งผา

ตอนที่ 3 ผลของการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านโป่งผาในปัจจุบัน

1. วิธีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ของชุมชนบ้านโป่งผา

เพื่อศึกษาถึงวิธีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านโป่งผา ในที่นี้จะเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพที่ได้จากการสัมภาษณ์และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม โดยจะนำเสนอถึงผลการดำเนินการตามโครงการวนศาสตร์ชุมชนบนพื้นที่สูง และวิธีการจัดการป่าไม้ของชุมชน ดังรายละเอียดต่อไปนี้.-

1.1 กิจกรรมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านโป่งผา

เพื่อแก้ไขปัญหาการตัดไม้ทำลายป่าของชุมชนบ้านโป่งผา โครงการวนศาสตร์ชุมชนบนพื้นที่สูง ทำให้เกิดการร่วมมือกับระหว่างรัฐกับท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร โดยปรับเปลี่ยนไปจากเดิมที่การจัดการป่าไม้เป็นอำนาจหน้าที่ของหน่วยป้องกันรักษาป่าเหมืองแร่ และหน่วยจัดการต้นน้ำแม่หลักหมื่นเป็นการจัดการโดยชุมชนบ้านโป่งผา ดังที่เจ้าหน้าที่บริหารโครงการให้สัมภาษณ์ว่า

“กรมป่าไม้มีนโยบายส่งเสริมสนับสนุนให้ชุมชนในป่าต้นน้ำ มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ดังนั้น หน่วยจัดการต้นน้ำจึงให้ความสำคัญกับชุมชนโป่งผาซึ่งอยู่บนต้นน้ำลำธาร ด้วยการสร้างความไว้วางใจกัน ใช้ความพยายามและความอดทนสูงในการดำเนินการจนได้ผลสำเร็จในระดับหนึ่งเมื่อชุมชนได้ปรับเปลี่ยนพฤติกรรม ทักษะคติ ให้การยอมรับไว้วางใจเจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานในพื้นที่ และเมื่อชุมชนประสบปัญหาจึงได้นำปัญหาไปปรึกษาขอคำแนะนำจากเจ้าหน้าที่ ซึ่งนับว่าเป็นจุดเริ่มต้นของความร่วมมือระหว่างชุมชนกับหน่วยงานของรัฐในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน การดำเนินการตามโครงการวนศาสตร์ชุมชนจะมีเจ้าหน้าที่ประสานงานชุมชนเป็นผู้ให้คำแนะนำให้ความรู้ ข้อมูลข่าวสาร และเป็นທີ່ปรึกษาแก่ชุมชน เริ่มแรกชาวบ้านยังไม่เข้าใจวัตถุประสงค์ของโครงการเพราะทั้งหมู่บ้านไม่มีคนรู้หนังสือ กว่าจะเกิดเป็นรูปธรรมต้องใช้เวลาาน เริ่มต้นด้วยการประชุมชี้แจง วิเคราะห์สภาพปัญหาของหมู่บ้านก่อน ซึ่งปัญหาของหมู่บ้านคือ ความแห้งแล้งจากการตัดไม้ทำลายป่า เริ่มแรกชาวบ้านยังไม่แน่ใจเพราะแต่เดิมกลัวเจ้าหน้าที่รัฐอยู่แล้ว เนื่องจากในหมู่บ้านปลูกฝิ่นด้วย จึงทำให้ไม่แน่ใจว่าเมื่อมีเจ้าหน้าที่ของรัฐเข้าไปจะทำให้การทำมาหากินลำบากหรือไม่ แต่ด้วยการเข้าไปประชุมชี้แจงให้เข้าใจเรื่องอาชีพและวิเคราะห์สภาพปัญหาในหมู่บ้าน ได้เกิดการจัดตั้งกลุ่มองค์กรอนุรักษ์ดิน น้ำ ป่าไม้ ขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหาของหมู่บ้าน นอกจากนี้ยังได้พาชาวบ้านไปฝึกรบม ดูงานที่ป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว จังหวัดลำพูน เพื่อสร้างความเข้าใจ และเห็นแนวทางการจัดการป่าชุมชนของเผ่ามูเซออื่นและชุมชนบนพื้นที่ต่าง ส่วนฝ่ายป้องกันปราบปรามได้เข้าไปดำเนินการกดดันอยู่ตลอด ทำให้ชาวเขาส่วนหนึ่งเลิกจากการตัดไม้ทำลายป่าและฝิ่น บางส่วนจะปลูกข้าวไร่อย่างเดียวและพืชตามฤดูกาล จากนั้นจึงได้พยายามให้ชุมชนเกิดการวางแผนการใช้ประโยชน์ที่ดิน วิธีการที่จะทำให้ชาวบ้านยอมรับและมีส่วนร่วมในโครงการ นั้น ได้สร้างศรัทธาความเชื่อถือในตัวเจ้าหน้าที่โครงการก่อน เมื่อมีความเชื่อถือแล้วการให้ความร่วมมือจึงง่ายขึ้น หากเข้าไปสู่ชุมชนด้วยการข่มขู่หรือมองชาวบ้านอย่างไม่เป็นมิตรจะทำให้ชาวบ้านพูดกันปากต่อปาก และความร่วมมือที่ได้รับอาจเป็นแบบการมาร่วมแต่ไม่ได้ร่วมด้วยใจ การสร้างศรัทธาจึงเป็นหัวใจหลักของการไปอยู่กับชาวเขา ผลจากการดำเนินโครงการทำให้ชาวบ้านมีจิตสำนึก ตื่นตัวและยอมรับมากขึ้นในการรักษาป่าไม้ แม้จะมีการทำไร่เลื่อนลอยอยู่บ้างเพราะปกติจะทำอยู่แล้วเนื่องจากพื้นที่หมู่บ้านไม่มีพื้นราบ แต่โครงการได้ขอเรื่องมิให้เปิดพื้นที่ใหม่ แม้อ่อนนั้นเป็นช่วงที่มีความรุนแรงของการตัดไม้ป้อนให้แก่ขายทุน แต่เมื่อมีการปราบปราม การตัดไม้ทำลายป่าก็ลดน้อยลงไป การมีส่วนร่วมของชาวบ้านวัดได้จากการให้ความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ อาทิ การปรับปรุงถนน การปลูกป่า การทำความสะอาดหมู่บ้านในวันสำคัญต่าง ๆ ชาวบ้านจะมาร่วมกันทั้งหมู่บ้าน มีความสำเร็จในการรักษาป่าได้ในระดับหนึ่ง แต่ปัจจุบันกลับพบปัญหาใหม่คือมีการแพร่ระบาดของยาบ้าที่นายทุนใช้จ้างชาวเขาไป

แบกไม้จากป่าโดยให้ค่าจ้างเป็นยาบ้า 1-2 เม็ด ปัญหานี้ยังไม่สามารถแก้ไขได้” จากรายงานของหน่วยจัดการต้นน้ำแม่หลักหมื่น สรุปกิจกรรมตั้งแต่เริ่มต้นโครงการจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2537 - 2543) ได้ดังนี้.-

(1) การสำรวจเพื่อกำหนดขอบเขตพื้นที่ป่าชุมชน โดยชุมชนและเจ้าหน้าที่บริหารโครงการร่วมกันสำรวจพื้นที่ เพื่อกำหนดพื้นที่ตามสภาพความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรป่าไม้ ผลการสำรวจสามารถจำแนก พื้นที่ป่าที่อุดมสมบูรณ์ มีการบุกรุกตัดฟันไม้เนื้ออ่อน มีดินไม้หนาแน่น เป็นพื้นที่อนุรักษ์และป้องกันการบุกรุกทำลาย ร้อยละ 30 ของพื้นที่ทั้งหมด ส่วนพื้นที่ที่ถูกบุกรุกทำลายมีร้อยละ 70 และในจำนวนนี้เป็นป่าที่มีศักยภาพฟื้นฟูตัวเองได้ตามธรรมชาติร้อยละ 50 กำหนดเป็นพื้นที่ที่ต้องดูแลป้องกันมิให้ถูกไม้ถูกทำลายโดยเฉพาะไฟป่า อีกร้อยละ 20 เป็นพื้นที่ไร่เก่า ไร่เลื่อนลอยที่ต้องฟื้นฟูโดยการปลูกไม้ป่าเสริม

(2) กำหนดขอบเขตพื้นที่ป่าให้ชัดเจน โดยการหมายแนวเขตพื้นที่ ติดแผ่นป้ายและใช้สีแดงป้ายบริเวณต้นไม้มที่เป็นแนวเขตให้สังเกตได้อย่างชัดเจน พร้อมทั้งติดแผ่นป้ายแสดงพื้นที่ป่าชุมชนรวมถึงแนวทางการจัดการพื้นที่บริเวณดังกล่าว เช่นกรณีพื้นที่ป่าที่ต้องฟื้นฟูปลูกต้นไม้เสริมการทำแผ่นป้ายจะใช้ข้อความ “พื้นที่ป่าชุมชนบ้านมุเซอโป่งผาอยู่ระหว่างการปลูกไม้ป่าเสริมในพื้นที่นี้ หรือ “พื้นที่ป่าชุมชนบ้านมุเซอโป่งผา อยู่ระหว่างการฟื้นฟูรักษาให้ถูกไม้ในป่าเจริญเติบโต”

(3) จัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชน โดยเป็นคณะกรรมการชุดเดียวกันกับ คณะกรรมการหมู่บ้าน 1 ชุด ประกอบด้วยผู้นำหมู่บ้าน ผู้ช่วยผู้นำหมู่บ้าน กรรมการจำนวน 10 คน และที่ปรึกษาคณะกรรมการหมู่บ้านอีก 2 คน รวมทั้งหมดจำนวน 13 คน

(4) จัดตั้งกฎระเบียบเพื่อจัดการป่าชุมชนขึ้น โดยมีการจัดประชุมระดมความคิดเห็นของชุมชน และคณะกรรมการป่าชุมชนในการป้องกันรักษาและใช้ประโยชน์จากป่า

(5) จัดชุดลาดตระเวน ตรวจสอบการณ์ในพื้นที่ป่าชุมชน เพื่อป้องกันการบุกรุกตัดฟันแปรรูปไม้ หมุนเวียนกันไป แต่ละชุดประกอบด้วยคณะกรรมการหมู่บ้านชุดละ 2 คน และอาสาสมัครจากสมาชิกในหมู่บ้านอีกไม่ต่ำกว่า 10 คน การออกลาดตระเวนแต่ละครั้งจะกำหนดเวลาตามความเหมาะสม

(6) จัดฝึกอบรม สัมมนาและศึกษาดูงานแก่สมาชิกในชุมชนและผู้นำชุมชน โดยในรอบปี พ.ศ. 2539 - 2540 มีการฝึกอบรมดูงาน 6 ครั้ง เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติแบบมีส่วนร่วมของชุมชน การจัดตั้งกลุ่มองค์กรชุมชน การป้องกันไฟป่า ชุมชนกับการจัดการสิ่งแวดล้อม และเยาวชนกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

(7) จัดประชุมหมู่บ้านเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและแจ้งข้อมูลข่าวสารที่เป็น

ประโยชน์ต่อชุมชนทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง รวมถึงสถานการณ์สิ่งแวดล้อมที่เป็น ปัญหาในแต่ละแห่ง เพื่อให้ชุมชนรับรู้ทันต่อสถานการณ์ที่กำลังเปลี่ยนแปลง นอกจากนี้ในการ ประชุมแต่ละครั้งมีการนำเสนอผลการดำเนินงาน ปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้นของป่าชุมชน และ ร่วมกันหาแนวทางการแก้ไขปัญหา โดยได้กำหนดวันประชุมของหมู่บ้าน เดือนละ 2 ครั้ง คือ วันพระขึ้น 15 ค่ำ และข้างแรม 15 ค่ำ ของทุกเดือน ในการประชุมแต่ละครั้งมีเจ้าหน้าที่จาก หน่วยจัดการต้นน้ำแม่หลักหมื่น เจ้าหน้าที่ประสานงานชุมชนป่าไม้ ครูจากศูนย์ศึกษาชุมชน บ้านโป่งผาและชาวบ้านคณะกรรมการหมู่บ้านเข้าร่วมประชุมทุกครั้ง

(8) ปลูกป่าเสริมในพื้นที่ที่ถูกทำลาย ซึ่งมีอยู่ทั้งหมดร้อยละ 20 ของพื้นที่ป่าชุมชน ทั้งหมด ในปี พ.ศ. 2539 ชุมชนได้ร่วมกับหน่วยจัดการต้นน้ำแม่หลักหมื่น ปลูกไม้ป่าเสริมในพื้นที่ ดังกล่าวจำนวน 2,000 กล้า โดยใช้พันธุ์ไม้มะม่วงป่าซึ่งเป็นพันธุ์ไม้ดั้งเดิมที่เหมาะสมกับพื้นที่

(9) จัดทำแนวป้องกันไฟรอบพื้นที่ป่าชุมชน โดยความร่วมมือระหว่างชุมชนกับ หน่วยจัดการต้นน้ำแม่หลักหมื่น

การจัดกิจกรรมป้องกันการทำลายป่าและกิจกรรมปลูกป่า ด้วยการรวมกลุ่มกันเป็น ชุดลาดตระเวนป้องกันมิให้ผู้ใดบุกรุกป่า การทำแนวกันไฟ การประชุมสัมมนาร่วมกับหมู่บ้าน ใกล้เคียง หรือการสัมมนากลุ่มน้ำเพื่อสร้างความเข้าใจในการใช้ประโยชน์จากป่าและการควบคุมพื้นที่ ของแต่ละชุมชน

กิจกรรมการจัดการป่าไม้มีปริมาณที่ดำเนินการไปแล้วจนถึงปัจจุบัน ตามตาราง ต่อไปนี้.-

ตารางที่ 4 แสดงปริมาณของกิจกรรมการจัดการป่าไม้ของชุมชนบ้านโป่งผา

หมวดกิจกรรม	หน่วยนับ	ปริมาณงาน
1. กฎระเบียบชุมชน	หมู่บ้าน	1
2. จัดจ้างอาสาสมัครชุมชน	คน	1
3. จัดตั้งกลุ่มองค์กรชุมชน	กลุ่ม	26
4. ประชาสัมพันธ์	ครั้ง/คน	124/5,160
5. ฝึกอบรม	ครั้ง/คน	2/80
6. ลาดตระเวนพื้นที่ป่า	ครั้ง/ไร่	47/6,300
7. วางแผนการใช้ประโยชน์ที่ดิน	หมู่บ้าน	1

หมวดกิจกรรม	หน่วยนับ	ปริมาณงาน
8. สัมมนาระดับหมู่บ้าน	ครั้ง/คน	27/80
9. แบบจำลองภูมิประเทศ	ชุด	1
10. ตำรวจข้อมูล	หมู่บ้าน	1
11. คูงาน	ครั้ง/คน	1/40
12. สัมมนา	ครั้ง/คน	3/140
13. ป่าอนุรักษ์	ไร่	2,000
14. ป่าชุมชน	ไร่	200
15. ป่าใช้สอย	ไร่	100
16. สนับสนุนอุปกรณ์ดับไฟป่า	ชุด	24
17. แนวกันไฟ	กม.	5.5
18. เรือนเพาะชำ	แห่ง	4
19. เกษตรป่าไม้	ไร่	250
20. จัดทำแหล่งน้ำ	แห่ง/ไร่	1/50
21. ดับไฟป่า	ครั้ง	3
22. จำนวนต้นไม้ที่ปลูก	ต้น	1,200
23. จำนวนกล้าที่เพาะ	กล้า	2,000

ที่มา: คัดแปลงจากหน่วยจัดการต้นน้ำแม่หลักหมื่น กรมป่าไม้ 2537-2543

จากตารางข้างต้น สรุปได้ว่า มีกิจกรรมการจัดการป่าไม้ที่เป็นการร่วมดำเนินการระหว่างหน่วยจัดการต้นน้ำแม่หลักหมื่นและชุมชนบ้านโป่งผาในลักษณะของการจัดการร่วมกันระหว่างท้องถิ่นและรัฐ (co-management) ดำเนินการไปเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของโครงการรวม 23 กิจกรรม โดยเป็นกิจกรรมเพื่อการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน การเรียนรู้ของชุมชน กิจกรรมพัฒนาระบบสถาบันท้องถิ่น หรือระบบกรรมสิทธิ์ร่วม และปรับปรุงด้านชีวกายภาพด้วยการปลูกป่า การทำแนวกันไฟ การดับไฟป่า ซึ่งเป็นวิธีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนในปัจจุบัน

1.2 การจัดตั้งองค์กรรับผิดชอบ

จากการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมและการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างพบว่า แม้ว่าในอดีตชาวบ้านโป่งผาจะอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน มีนายจะตุ้ เป็นผู้นำหมู่บ้านแต่ด้วยระบบวัฒนธรรมและประเพณีบางประการของเผ่ามูเซอที่สืบทอดกันมาทำให้แบบแผนการปลูกสร้างที่อยู่อาศัยจำเป็นต้องใช้ไม้จากป่า ประกอบกับสภาพทางภูมิศาสตร์ของชุมชนทำให้การเพาะปลูกมีความจำเป็นต้องทำบนไหล่เขาและด้วยความเชื่อว่าหากทำไร่บนเนินดินเนินเดิมจะทำให้ป่วยเป็นไข้ป่า ชาวบ้านจึงต้องแผ้วถางพื้นที่ใหม่เป็นที่ทำกินเพาะปลูกอยู่เสมอรุกล้ำเข้าไปในเขตป่าสงวนแห่งชาติที่สำคัญชาวบ้านยังขาดความรู้และความตระหนักในความสำคัญของระบบนิเวศ และขาดองค์กรชุมชนที่มีหน้าที่รับผิดชอบในการจัดการทรัพยากรป่าโดยเฉพาะ เมื่อไม่มีระบบกรรมสิทธิ์ร่วม ป่าไม้เหมือนของได้เปล่า ทำให้ชาวบ้านแห่งนี้บริโภคทรัพยากรป่าไม้จนเกินความสามารถที่จะฟื้นฟูได้เอง ในที่สุดป่าไม้ถูกทำลายลงไปเป็นจำนวนมากและเกิดความแห้งแล้ง โดยที่ฝ่ายรัฐไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ ผลกระทบจากความแห้งแล้งทำให้ในปี พ.ศ.2537 แกนนำของหมู่บ้านต้องไปพบกับเจ้าหน้าที่ของหน่วยจัดการต้นน้ำเพื่อขอความช่วยเหลือ ด้วยแนวคิดการมีส่วนร่วมและบทเรียนจากความสำเร็จในการจัดการทรัพยากรป่าไม้แบบป่าชุมชนในพื้นที่ต่างๆ ที่ปัจจัยแห่งความสำเร็จในการจัดการมาจากการมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชน เจ้าหน้าที่บริหารโครงการและแกนนำหมู่บ้านจึงร่วมปรึกษาหารือกัน ในที่สุดได้ข้อสรุปว่าหากจะฟื้นฟูสภาพป่ามีความจำเป็นต้องจัดระเบียบชุมชนใหม่ โดยฝ่ายชาวบ้านต้องมีหน้าที่รับผิดชอบส่วนหนึ่ง และฝ่ายรัฐโดยเจ้าหน้าที่บริหารโครงการจะเป็นผู้ให้ความรู้ คำแนะนำ ตามแนวทางของโครงการวนศาสตร์ชุมชนบนพื้นที่สูง เจ้าหน้าที่บริหารโครงการให้สัมภาษณ์ถึงเรื่องนี้ว่า การจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านโป่งผาจึงเริ่มด้วยการจัดตั้งองค์กรรับผิดชอบในการจัดการ และกำหนดกฎระเบียบในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ โดยปรับเปลี่ยนวิธีการจัดการจากระบบการใช้เปล่า เป็นการจัดการด้วย กฎ ระเบียบ และจารีตประเพณีที่สร้างขึ้นเพื่อควบคุมพฤติกรรมการใช้ทรัพยากรของชุมชน เจ้าหน้าที่บริหารโครงการได้เล่าถึงความจำเป็นขององค์กรรับผิดชอบในการจัดการทรัพยากรป่าไม่ว่า ก่อนหน้าเริ่มดำเนินการตามโครงการนี้ ทางหน่วยจัดการต้นน้ำแม่หลักหมื่นได้ร่วมกับอำเภอแม่เมาะ เข้ามาจัดระเบียบหมู่บ้าน ผลักดันให้เกิดการจัดคณะกรรมการหมู่บ้านขึ้นมา แต่ในขณะนั้นยังอยู่ในระยะเริ่มต้นและขอบเขตอำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการหมู่บ้าน ไม่ครอบคลุมถึงเรื่องการจัดการทรัพยากรป่าไม้ จึงยังไม่มีผู้ใดรับผิดชอบในการควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกชุมชนในการใช้ประโยชน์จากป่าจนในที่สุดโดยผลจากการจัดระเบียบชุมชนโป่งผาใหม่ทำให้โครงสร้างของหมู่บ้านขึ้นมาคณะหนึ่งเป็นคณะเดียวกับคณะกรรมการหมู่บ้าน เรียกว่า คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านโป่งผา องค์กรดังกล่าวเป็นองค์กรชาวบ้านที่สะท้อนถึงการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ด้วยตนเอง องค์กร

ของชุมชนบ้านโป่งผามีวิธีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ คือ กำหนดแนวเขตป่าชุมชนเพื่อระบุถึงขอบเขตทางกายภาพของพื้นที่ป่าด้วยการติดป้ายและหมายสีไว้ให้เห็น โดยชัดเจนว่าเขตดังกล่าวเป็นเขตป่าอนุรักษ์ต้นน้ำ เขตป่าชุมชน เขตป่าใช้สอย เขตป่าช้าหรือป่าศาสนพิธี การกำหนดแนวเขตดังกล่าวจะสอดคล้องกับกฎระเบียบการใช้ประโยชน์จากป่าของหมู่บ้าน เพื่อความสะดวกต่อการดูแลรักษาป่าและการจัดการกรณีเกิดการบุกรุกมีข้อพิพาท และการวางแผนการใช้ประโยชน์ที่ดิน ดูแลรักษาป่าชุมชนให้ดำรงความสมดุลทางนิเวศวิทยา การควบคุมให้เป็นไปตามกฎเกณฑ์และระเบียบที่ชุมชนได้วางไว้ด้วยการกำหนดบทลงโทษเมื่อมีการละเมิดกฎ นอกจากนี้ คณะกรรมการดังกล่าว จะมีอำนาจในการพิจารณาอนุญาตหรือห้ามดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจในเขตดินและน้ำของป่าชุมชนที่จะก่อให้เกิดผลกระทบทางนิเวศวิทยาโดยรวมต่อป่าชุมชน

1.3 การวางแผนการใช้ประโยชน์จากที่ดินด้วยการจำแนกประเภทของป่า

แม้เริ่มต้นจะยังไม่มีการกำหนดพื้นที่ของหมู่บ้านเป็นพื้นที่ทำกิน ที่อยู่อาศัยป่าชุมชน และพื้นที่การอนุรักษ์เป็นต้นน้ำลำธาร แต่โครงการจะให้ความรู้แก่ชุมชนก่อนด้วยการพาไปดูงานการจัดการป่าชุมชนที่บ้านทุ่งยาว จังหวัดลำพูน เพื่อให้เห็นการรวมตัวกันจัดตั้งเป็นกลุ่มองค์กรและมีผู้นำที่ความเข้มแข็งจะทำให้ชุมชนสามารถรักษาป่าไม้ไว้เป็นประโยชน์ของชุมชนได้ ซึ่งต่อมาชุมชนบ้านโป่งผาก็ได้นำวิธีการเดียวกันนี้มาเข้าสู่กระบวนการตัดสินใจของคณะกรรมการหมู่บ้านและชาวบ้าน ทั้งนี้เจ้าหน้าที่บริหารโครงการเล่าว่า กว่าจะเกิดการวางแผนการใช้ประโยชน์จากที่ดินในชุมชนบ้านโป่งผาได้ ต้องเริ่มจากการวิเคราะห์สภาพปัญหาของหมู่บ้านร่วมกันระหว่างคณะกรรมการหมู่บ้าน เจ้าหน้าที่บริหารโครงการ และอาสาสมัครวัฒนธรรมชุมชนเพื่อหาหนทางแก้ไขปัญหาคืออย่างถูกต้อง และกว่าสมาชิกของชุมชนจะทำความเข้าใจ เกิดการยอมรับจนตกลงกันได้ต้องประชุมทั้งหมู่บ้านถึง 5 ครั้ง จึงได้ข้อสรุปเป็นเบื้องต้นเกี่ยวกับการวางแผนการใช้ประโยชน์จากที่ดิน และกฎระเบียบการจัดการทรัพยากรป่าด้านต่างๆที่มีตามมา โดยชุมชนบ้านโป่งผาได้จำแนกพื้นที่ป่าของชุมชนออกเป็น 4 ส่วน คือ

ป่าอนุรักษ์ต้นน้ำ	ประมาณ	2,000 ไร่
ป่าชุมชน	ประมาณ	200 ไร่
ป่าใช้สอย	ประมาณ	100 ไร่
ป่าช้าหรือป่าศาสนพิธี	ประมาณ	50 ไร่

ซึ่งการจำแนกประเภทป่าของชุมชนเป็น 4 ประเภท นั้น เป็นการวางแผนการใช้ประโยชน์จากที่ดินและป่าที่สอดคล้องกับการกำหนดขอบเขตทางกายภาพของป่าด้วยการติดป้ายและหมายสีไว้ รวมทั้งเป็นการรองรับกฎระเบียบการใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อป้องกันมิให้เกิดการทำลายป่าต่อไป

1.4 การกำหนดแนวทางการใช้ประโยชน์และควบคุมการใช้ประโยชน์จากป่า

จากการสัมภาษณ์นายจะตะ จะนุ ได้อธิบายถึงแนวทางการใช้ประโยชน์จากป่าว่า ชุมชนสามารถนำผลผลิตจากป่ามาใช้ได้อย่างชาญฉลาดและพออยู่พอกิน ที่เหลือให้นำไปจำหน่าย เพื่อเป็นรายได้ให้กับครอบครัว ฤดูฝน ชุมชนสามารถเก็บเห็ด หน่อไม้และผักต่าง ๆ จากป่ามาบริโภคในครัวเรือน เมื่อถึงฤดูแล้งสามารถเข้าป่าล่าสัตว์จำพวก หมูป่า กระต่าย ฯลฯ เพื่อนำมาบริโภคได้ และหากเจ็บป่วย ชาวบ้านสามารถหาสมุนไพรจากป่ารักษาได้ และมีข้อตกลงร่วมกันว่าแต่ละครอบครัวจะมีพื้นที่ทำกินได้ไม่เกิน 20 ไร่

1.4.1 กฎ ระเบียบ ข้อบังคับ

ชุมชนโดยคณะกรรมการหมู่บ้านจะเป็นผู้ควบคุมการใช้ประโยชน์จากป่าเอง ในลักษณะการแบ่งปันผลประโยชน์ให้แก่กัน หากผู้ใดได้ของป่ามาก็จะแบ่งกันไปบริโภค เพราะอยู่กันอย่างเครือญาติ และคณะกรรมการยังได้กำหนดระเบียบข้อบังคับในการใช้ประโยชน์จากป่าไว้ว่า

ห้ามผู้ใดเผาถ่านบริเวณป่าชุมชน หากฝ่าฝืนปรับ 5,000 บาท

ห้ามผู้ใดตัดต้นไม้บริเวณป่าชุมชน หากฝ่าฝืนปรับตั้งแต่ 3,000 บาท และต้องปลูกซ่อมจำนวน 100 ต้น ดูแลต้นไม้ที่ปลูก 2 ปี ถ้าต้นไม้ที่ตัดเป็นต้นไม้ใหญ่ 1 ต้น ปรับ 5,000 บาท ต้นไม้ที่มีขนาดกลางหรือเล็กลงมาจะดำเนินการปรับเป็นเงิน 1,500 บาท ต่อต้น และต้นไม้ที่มีขนาดเล็ก เช่น ไม้ไผ่ ปรับตั้งแต่ 50 บาท

ห้ามผู้ใดเผาป่าบริเวณป่าชุมชน หากฝ่าฝืนปรับ 5,000 บาท

ไม้จากป่าชุมชนสามารถนำมาใช้ประโยชน์ส่วนรวมได้ เช่น สร้างศาลาหมู่บ้าน โรงเรียนและวัด

เงินที่ได้จากการปรับให้แบ่งเป็น 3 ส่วน ส่วนแรกมอบให้ผู้นำจับ ส่วนที่สองมอบให้คณะกรรมการหมู่บ้านและชาวบ้านที่ร่วมกันจับ ส่วนที่สามมอบเป็นกองทุนหมู่บ้าน

ในกรณีมีความจำเป็นต้องตัดไม้เพื่อสร้างบ้าน สมาชิกจะตัดได้เมื่อได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการหมู่บ้าน โดยมีเงื่อนไขว่าหากตัดต้นไม้ 1 ต้น ต้องปลูกทดแทน 100 ต้น และดูแลรักษาเป็นเวลา 2 ปี

ข้อมูลจากหน่วยจัดการต้นน้ำแม่หลักหมื่นรายงานว่า ตั้งแต่มีกฎระเบียบของหมู่บ้านเพื่อจัดการทรัพยากรป่าไม้มาจนถึงปัจจุบันมีผู้ฝ่าฝืนที่ตรวจพบจำนวน 3 ราย รายแรก คณะกรรมการหมู่บ้านได้เปรียบเทียบปรับไปเป็นเงิน 300 บาท รายที่สอง ว่ากล่าวตักเตือน และรายที่สาม เรื่องยังอยู่ระหว่างการนำเข้าสู่การพิจารณาของคณะกรรมการหมู่บ้าน แต่กรณีที่ไม่ทราบผู้ใด

เป็นผู้กระทำมีอยู่หลายราย ดังที่นายนายจะโบ จะ กอ ตำแหน่ง ผู้ช่วยผู้นำหมู่บ้านโป่งผาให้สัมภาษณ์ว่า “ เมื่อชุมชนได้ออกกฎระเบียบเพื่อรักษาป่าแล้ว เคยมีกรณีพิพาท มีชาวบ้านจากหมู่บ้านอื่นลักลอบตัดไม้โดยไม่ได้ขออนุญาตจากคณะกรรมการหมู่บ้าน 3 ครั้ง คือ ครั้งแรกตรวจพบด้วยตนเอง เป็นชาวบ้านหมู่บ้านโป่งถีบ อำเภอฝาง เข้ามาลักลอบตัดต้นไม้ในบริเวณป่าชุมชนเพื่อนำไปค้าชิ้นต้นลิ้นจี่ จึงได้เรียกคณะกรรมการหมู่บ้านและชาวบ้านมาดูที่เกิดเหตุ เมื่อพูดคุยกับคนดังกล่าวแล้วบอกว่าจะไม่รู้ว่าบ้านโป่งผามีกฎระเบียบจัดการป่าชุมชน จึงขอโทษ คณะกรรมการหมู่บ้านได้ลงมติให้กล่าวตักเตือนและปรับเป็นเงินจำนวน 300 บาท มอบไม้ไฟที่ตัดให้กับคนดังกล่าวไป นำเงินเข้ากองทุนหมู่บ้าน และคนดังกล่าวไม่ได้ลักลอบมาตัดไม้ในป่าชุมชนอีกเลย ครั้งที่ 2 มีชาวเขาเผ่ามูเซอจากหมู่บ้านทรัพย์ตะเคียน อำเภอฝาง ซึ่งอยู่ติดกัน เข้ามาลักลอบตัดไม้ไฟเพื่อนำไปทำรั้วโดยไม่ได้ขออนุญาตจากคณะกรรมการหมู่บ้าน เมื่อทราบเรื่อง คณะกรรมการหมู่บ้านจึงได้ประชุมปรึกษากัน แจ้งกฎระเบียบป่าชุมชนระหว่างคณะกรรมการ 2 หมู่บ้าน บันทึกไว้ข้อตกลงไว้แล้วว่ากล่าวตักเตือน ส่วนไม้ไฟที่ตัดแล้วยึดไว้นำไปซ่อมแซมปรับปรุงศาลาเวทีชาวบ้าน และในปีนี้ (พ.ศ.2543) ยังมีชาวบ้านของบ้านโป่งผาเองลักลอบเข้าไปตัดไม้ป่า 4 ต้น ในป่าชุมชนโดยไม่ได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการหมู่บ้าน แต่เหตุเพิ่งเกิดจึงยังไม่ได้นำเรื่องเข้าสู่ที่ประชุมคณะกรรมการหมู่บ้าน

1.4.2 การระงับข้อพิพาท

เพื่อแก้ไขความขัดแย้งจากการแย่งชิงทรัพยากรของชุมชนที่ส่วนใหญ่เกิดจากการแย่งพื้นที่ทำกิน การลักลอบตัดไม้จากป่าชุมชนและป่าอนุรักษ์ต้นน้ำ ครั้งหนึ่ง กรณีพิพาทเกิดขึ้นระหว่างหมู่บ้านโป่งผาและบ้านทรัพย์ตะเคียน เป็นเรื่องที่ชาวบ้านจากบ้านทรัพย์ตะเคียนเข้ามาลักลอบตัดไม้ในพื้นที่ป่าชุมชนของหมู่บ้านโป่งผา ซึ่งเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว ทั้งสองหมู่บ้านได้ตั้งคณะกรรมการไปเจรจาจนหาข้อยุติได้ว่า หากฝ่ายใดลักลอบตัดไม้จากป่าชุมชนต้องชำระค่าสินไหมทดแทนความเสียหายด้วย เมื่อข้อตกลงดังกล่าวเป็นที่ยอมรับกันจึงเกิดความสงบสุขระหว่างหมู่บ้านทั้งสองตั้งแต่นั้นมา

1.5 การจัดการป่าด้วยจารีตประเพณีและความเชื่อ

จากการศึกษาพบว่า ชุมชนบ้านโป่งผามีจารีตประเพณีและความเชื่อของเผ่า ตามที่นายไอโด้ง ไอ้กิ ประธานกลุ่มน้ำเครือข่ายให้สัมภาษณ์ว่า “ การทำไร่มีความจำเป็นต้องตัดต้นไม้และต้องเผาไร่ทำให้ต้นไม้ตายไป แต่ชาวมูเซอมีความเชื่อว่าต้นไม้ หญ้า และสัตว์ป่าหรือแมลงที่อยู่ในดินเป็นของเจ้าป่าเจ้าเขา ในแต่ละปี จึงมีการทำพิธี “ตานศาลา” โดยการนำเอาไม้ไฟมาทำศาลาและฆ่าหมูฆ่าไก่เพื่อเลี้ยงผี เจ้าป่าเจ้าเขาเพื่อเป็นการขอขมาที่ได้ตัดไม้ทำลายป่าและขอให้ผลผลิตทาง

การเกษตรคือ สัตว์ป่ามีมากขึ้น น้ำไหลตลอดปี นอกจากชาวมูเซอยังมีประเพณีเลี้ยงผีใหญ่ (มอลิว) โดยนำเอาผลผลิตพวกข้าว ข้าวโพด ฟักทอง ไปเช่น ไห้วและสร้างบ้านหลังเล็กให้ โดยให้ปู่จอง (ผู้นำทางศาสนา) เป็นผู้ทำพิธีเพื่อเป็นการขมาเรื่องนี้เป็นความเชื่อของชาวบ้านว่า เมื่อได้ทำลายบ้านที่อยู่อาศัยของเจ้าป่าเจ้าเขา ผู้ที่ทำอะไรตัดไม้ถ้าผีเจ้าป่าเจ้าเขาไม่อนุญาตจะไม่สบาย เจ็บไข้ได้ป่วยต้องทำพิธี “มอลิว” เพื่อขออนุญาตโดยการเลี้ยงเช่น ไห้ว ”

จากการสัมภาษณ์นายจะหา ปะโจ ผู้นำศาสนา พบว่าเมื่อมีคำแนะนำจากเจ้าหน้าที่บริหารโครงการจึงได้ประยุกต์ใช้ประเพณีและความเชื่อของชุมชนที่มีแต่เดิม ในเรื่องการนับถือผีให้เกิดประโยชน์และสอดคล้องกับการอนุรักษ์ป่า โดยประเพณีการทำบุญแม่น้ำหรือเทศกาลกินวอ ซึ่งเป็นการขอน้ำแม่น้ำลำห้วยและประเพณีอิกะซออิเว เป็นการนำน้ำจากแม่น้ำหรือลำห้วยมารดมือคำหัวผู้อาวุโสของหมู่บ้าน สามารถนำมาประยุกต์ใช้เพื่อสร้างแรงจูงใจชุมชนให้เกิดการรักษาต้นน้ำลำธาร และความเชื่อเรื่องผีป่าที่ว่าหากผู้ใดล้มไม้ไทร หรือต้นไม้ใหญ่ที่มีอายุมากจะทำให้ไม่สบายเป็นไข้ ต้องเลี้ยงผีป่าเพื่อให้หายป่วยไข้ ความเชื่อเรื่องนี้ชุมชนได้นำมาสร้างความเข้าใจใหม่ว่าชาวบ้านไม่ควรตัดต้นไม้ทำลายป่าเพื่อจะได้ไม่ต้องเจ็บป่วยจากการกระทำดังกล่าว ซึ่งในระยะยาวหากสามารถปลูกฝังเป็นระบบคุณค่าของชุมชนได้แล้วย่อมจะรักษาป่าได้อย่างดี

1.6 การมีส่วนร่วมของชุมชน

เมื่อศึกษาด้วยการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนแห่งนี้พบว่า ชาวบ้านมีรูปแบบการมีส่วนร่วมโดยการร่วมประชุม ร่วมวางแผนและร่วมกิจกรรมการอนุรักษ์ป่า และเกิดการเรียนรู้ที่จะปกครองตนเอง การร่วมประชุมของชาวบ้านนั้นจะประชุมทุกวันพระ 15 ค่ำ ของเดือน ดังนั้นจึงมีการประชุมเดือนละ 2 ครั้ง เนื้อหาในการประชุมแรกเริ่มเป็นเรื่องที่สืบเนื่องมาจากการจัดกิจกรรมการจัดการป่าชุมชน และปัญหาที่เกิดขึ้นจากการจัดการป่าโดยเฉพาะในเรื่องการละเมิดกฎระเบียบ การลักลอบตัดไม้จากป่าชุมชน ปัจจุบันเนื้อหาในการประชุมขยายไปถึงความรู้ข้อมูลข่าวสารในด้านต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน ปัญหาด้านยาเสพติดและข่าวฝากจากส่วนราชการต่างๆ เพื่อการพัฒนา ทุกครั้งการจัดประชุมเป็นการดำเนินการภายใต้การชี้แนะของเจ้าหน้าที่บริหารโครงการ แม้จะมีการจัดประชุมโดยชาวบ้านเอง แต่ว่ามักไม่ได้ข้อยุติเนื่องจากปัญหาบางเรื่องชาวบ้านยังตัดสินใจไม่ได้ ดังที่เจ้าหน้าที่บริหารโครงการให้สัมภาษณ์ว่า “แม้ในอดีตที่ผ่านมาชุมชนมีความหวาดระแวงเกรงกลัว ไม้กล้าที่จะเผชิญหน้ากับบุคคลภายนอก โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของทางราชการ แต่ด้วยความพยายามและตั้งใจจริงในการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ประสานงานชุมชนป่าไม้และเจ้าหน้าที่หน่วยจัดการต้นน้ำแม่หลักหมื่น ได้เข้าไปสร้างความคุ้นเคยให้ความช่วยเหลือชุมชน เป็นที่ปรึกษาและติดต่oprสานงานกับหน่วยงานต่าง ๆ เพื่อ

ประโยชน์ของชุมชน และดำเนินการอย่างต่อเนื่องเสมอมาจึงทำให้ชุมชนให้ความสำคัญ ใ่วางใจ ในตัวเจ้าหน้าที่ที่ปฏิบัติงาน และหน่วยงานในพื้นที่ในเวลาต่อมา ในปัจจุบันเจ้าหน้าที่และ หน่วยงานของรัฐได้กลายเป็นที่ปรึกษาให้คำแนะนำในด้านต่าง ๆ ของชุมชนบ้านโป่งผา ดังนั้น เมื่อพิจารณาถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนแล้ว จากการร่วมกันทำงานตามโครงการวนศาสตร์ชุมชน บนพื้นที่สูงทำให้ชุมชนมีความสามัคคี ร่วมแรงร่วมใจเสียสละเพื่อประโยชน์ของชุมชน ชาวบ้านให้ สำคัญต่อการดำเนินการตามโครงการและเข้าร่วมกิจกรรมทุกครั้ง ทุกครั้งที่จัดประชุมในวันขึ้น 14 หรือ 15 ค่ำ และแรม 14 หรือ 15 ค่ำ ทุกเดือน ชาวบ้านทุกครัวเรือนจะมาร่วมประชุมที่ศาลาเวที ชาวบ้านในหมู่บ้าน มีการนำปัญหาเข้าสู่ที่ประชุมเพื่อหาข้อสรุปการแก้ไข และเจ้าหน้าที่ได้แจ้ง ข่าวสารที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนเพื่อให้ชาวบ้านทุกคนที่เข้าร่วมประชุมรับทราบและนำไปปฏิบัติ การมีส่วนร่วมที่สำคัญคือ การอาสาเข้าร่วมกิจกรรมตรวจลาดตระเวนป่าชุมชนในแต่ละครั้งไม่ต่ำกว่า 10 คน กิจกรรมปลูกป่าเสริมในพื้นที่ป่าชุมชนในวันสำคัญ กิจกรรมทำแนวกันไฟ ซึ่ง ชาวบ้านจะเข้าร่วมจำนวนมาก นอกจากนี้ผลจากการให้คำแนะนำของเจ้าหน้าที่บริหารโครงการทำให้ ชาวบ้านเริ่มรู้จักการใช้ประโยชน์จากการประชุมเพื่อการตัดสินใจเรื่องต่างๆ ด้วยตนเองขึ้นมาบ้าง บางครั้งชาวบ้านจะจัดประชุมกันเองโดยที่ไม่มีเจ้าหน้าที่เป็นผู้จัดการให้ แต่ปัญหาที่เข้าสู่ กระบวนการตัดสินใจดังกล่าวบางเรื่องที่ประชุมไม่สามารถตัดสินใจเองได้ ต้องนำมาปรึกษา เจ้าหน้าที่บริหารโครงการเพื่อหาข้อยุติ ซึ่งในระยะยาวหากชาวบ้านเรียนรู้และได้รับการศึกษาอาจ จะแก้ไขปัญหาเรื่องเหล่านั้นได้เองโดยไม่ต้องพึ่งทางราชการ”

สรุป วิธีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านโป่งผา

จากผลการศึกษาข้างต้น สรุปได้ว่าปัจจุบัน ชุมชนบ้านโป่งผามีวิธีการจัดการป่าไม้ด้วยการจำแนกประเภทป่าออกเป็นป่าอนุรักษ์ ป่าชุมชน ป่าใช้สอยและป่าช้า เพื่อสามารถใช้ประโยชน์ จากทรัพยากรได้อย่างเหมาะสม ชุมชนได้กำหนดกฎเกณฑ์และข้อบังคับ การกำหนดแนวทางการใช้ประโยชน์จากป่า การควบคุมการใช้ประโยชน์ การระงับข้อพิพาท ใช้อารัตประเพณีและความเชื่อในการจัดการ หรือนัยหนึ่งเป็นการจัดการเชิงสถาบันนั่นเอง วิธีการจัดการป่าชุมชนเป็นไปตามแนวทางของโครงการวนศาสตร์ชุมชนบนพื้นที่สูง ที่เน้นการวางแผนการใช้ที่ดินและวาง กฎระเบียบของชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ดังกรณีของป่าชุมชนห้วยแก้ว อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ ที่ประสบผลสำเร็จในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ด้วยชุมชนเองอยู่ในขณะนี้ ใน ด้านการมีส่วนร่วม ชุมชนบ้านโป่งผามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ด้วยการร่วมประชุม ร่วมกิจกรรมต่างๆ ด้วยการริเริ่มผลักดันจากโครงการเป็นส่วนใหญ่ กล่าวได้ว่าโครงการนี้มีผลการ ปฏิบัติสำเร็จในระดับหนึ่ง โดยสามารถจัดตั้งองค์กรที่มีหน้าที่ดูแลระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน

ขึ้นมาได้ ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่ามากขึ้น พื้นที่ป่ามีเพิ่มขึ้น แม้แนวทางการจัดการบางประการยังขาดความสมบูรณ์และมีปัญหาการฝ่าฝืนกฎระเบียบของชุมชนอยู่บ้าง แต่ในช่วงของการเริ่มต้น การจัดการย่อมมีจุดอ่อนได้ การเรียนรู้และการศึกษาจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้การจัดการป่าไม้ของชุมชนมีความเข้มแข็งต่อไป

2. การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านโป่งผา

เพื่อศึกษาถึงการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านโป่งผา ในที่นี้จะเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพที่ได้จากการสังเกตอย่างไม่มีส่วนร่วม และข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างถึงการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนโป่งผา และวิเคราะห์ระดับการพึ่งพิงทรัพยากรของชุมชนว่ามีสูงหรือต่ำมากน้อยเพียงใดจากการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน ทั้งนี้ หากชุมชนใดมีระดับการพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้สูงย่อมส่งผลต่อการกำหนดวิธีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนได้

การใช้ประโยชน์จากป่า

จากการเก็บรวบรวมข้อมูลพบว่า ในอดีตชุมชนแห่งนี้มีการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างมาก แต่เป็นการใช้อย่างกอบโกยหรือระบบมือใครยาวสาวได้สาวเอา ซึ่งระยะเวลาเพียง 50 ปี ความอุดมสมบูรณ์ของป่าได้ลดลงไปมาก เมื่อป่าไม้ถูกทำลายลงไปจึงเกิดความแห้งแล้ง ขาดแคลนน้ำ ส่งผลกระทบต่อชุมชน จนในที่สุดต้องหวนกลับมาฟื้นฟูสภาพป่าเพื่อให้ป่ากลับมาเป็นแหล่งใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตประจำวันของชุมชน ปัจจุบันชุมชนบ้านโป่งผามีการใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อวัตถุประสงค์เดียวกันกับสมัยดั้งเดิม แต่ปรับเปลี่ยนวิธีการใช้ประโยชน์จากลักษณะการใช้เปล่าหรือการกอบโกยผลประโยชน์จากป่า มาเป็นการจัดการด้วยระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนหรือการจัดการเชิงสถาบัน ชุมชนจะกำหนดแนวทางการใช้และควบคุมการใช้ประโยชน์จากป่าที่สมาชิกทุกคนยอมรับ ทำให้ป่าไม้ของชุมชนบ้านโป่งผาฟื้นฟูอุดมสมบูรณ์ขึ้น จนในปัจจุบันชุมชนสามารถใช้ป่าไม้เพื่อประโยชน์ต่างๆ ได้ดังนี้.-

ใช้เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า

ในอดีตป่าชุมชนบ้านโป่งผามีความอุดมสมบูรณ์ หลากหลายไปด้วยพันธุ์ไม้ เป็นแหล่งอาหารที่อุดมสมบูรณ์ของมนุษย์และสัตว์ป่า เป็นที่อยู่ของสัตว์นานาชนิด ให้ทั้งความสวยงาม และชาวบ้านจะเข้าป่าล่าสัตว์มาเป็นอาหาร สัตว์ป่าก็อาศัยความอุดมสมบูรณ์ของป่าในการขยายพันธุ์ต่อไป นายยะอู๋ ยะอู๋ เล่าให้ฟังถึงความอุดมสมบูรณ์ของป่าว่า “ สมัยก่อนการทำไร่ต้องหาไม้มาปักทำรั้วเพื่อป้องกันสัตว์ป่าที่ออกมาหากินในเวลากลางคืนมาทำลาย เพราะมีแก้ง กวาง หมูป่าลงมา

หากินบริเวณที่ไร่ที่สวน ในฤดูแล้งจะมีนก ไก่ป่า ถึง ฆะนี มารบกวน แต่ในระยะหลังป่าถูกทำลายลงไปมาก เกิดความแห้งแล้ง ต้นไม้ใหญ่มีน้อยลง ทำให้ไม่มีที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า สัตว์บางจำพวกก็อพยพไปหาอาหารยังแหล่งที่อุดมสมบูรณ์มากกว่า จำนวนสัตว์ป่าลดลงไปเหลือเพียงสัตว์เล็ก เช่น ไก่ป่า ตะกวด กระรอก ตุ่นและนกบางชนิด ทำให้สัตว์ที่เป็นอาหารของชาวบ้านลดลงไปด้วย แต่ก่อนเมื่อเข้าป่าไปล่าสัตว์ ครึ่งวันก็หาได้แล้ว แต่มาช่วงหลังเข้าป่าล่าสัตว์เต็มวัน บางครั้งล่าไม่ได้ได้ก็มี ถ้าหากมีการรักษาป่าให้ดีแล้ว ป่ามีความอุดมสมบูรณ์ มีต้นไม้มากจะเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าได้ และสัตว์ป่าจะมีมากดังเดิม เข้าป่าล่าหาเป็นอาหารได้ง่ายขึ้น ” คำบอกเล่าดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงการใช้ประโยชน์จากป่าของชาวบ้าน โป่งผาในด้านนี้ได้เป็นอย่างดี เมื่อได้รับการกระตุ้นให้เห็นถึงประโยชน์จากป่าดังกล่าวทำให้ชาวบ้านส่วนมากยินดีและเต็มใจที่จะช่วยกันฟื้นฟูสภาพป่าให้กลับมามีดังเดิม

ใช้เป็นแหล่งน้ำของชุมชน

เนื่องจากบริเวณลุ่มน้ำโป่งผามีภูมิประเทศเป็นที่สูงชัน เป็นภูเขา มีที่ราบสำหรับทำการเกษตรน้อยมาก เมื่อที่ตั้งหมู่บ้านอยู่ใกล้แหล่งน้ำทำให้มีความสะดวกในการใช้น้ำเพื่ออุปโภคบริโภคตลอดจนการทำกรเกษตร ในลำห้วยมีสัตว์น้ำ กุ้ง หอย ปลาและปลาหลากหลายชนิดและมีฝักริมลำห้วยใช้บริโภคได้ ชาวบ้านโป่งผาจึงพึ่งพิงป่าในลักษณะนี้มาโดยตลอด แต่เมื่อป่าถูกทำลายลงไปเกิดความแห้งแล้งทำให้ขาดน้ำในการอุปโภคบริโภคลงไปด้วย การฟื้นฟูป่าชุมชนจึงเป็นการรักษาแหล่งต้นน้ำลำธารของหมู่บ้าน การใช้ประโยชน์จากป่าเป็นแหล่งน้ำนั้น นายดุษฎี ฆะจุกกรรมการบ้านโป่งผาเล่าถึงภูมิปัญญาชาวบ้านในการนำน้ำมาใช้ประโยชน์ได้ว่า “ ชาวบ้านรู้จักประปาภูเขามานานแล้ว คนพื้นราบ (คนพื้นเมือง) ใช้ท่อน้ำพีวีซีเป็นอุปกรณ์ในการส่งน้ำ แต่ผู้เฒ่าผู้แก่สอนไว้ว่าให้ใช้ไม้ไผ่ผ่าแยกออกเป็น 2 ส่วน หรือเลือกเอาทั้งลำโดยการเจาะรูลึกลงไม้ไผ่ให้ทะลุกัน แล้วนำมาเป็นท่อน้ำแทนท่อน้ำพลาสติก เลือกจุดที่สูงของลำห้วยทำเป็นรางน้ำริน นำน้ำมาใช้ประโยชน์ในชุมชนและในไร่นาได้ ประหยัดค่าใช้จ่ายและหาได้ง่าย นอกจากนี้สามารถนำไม้ไผ่มาทำเป็นวัสดุผนังหลังคาบ้านแทนกระเบื้อง ทำคอกหมู เล้าไก่ได้ โดยการผ่าไม้ไผ่ออกเป็น 2 ส่วน แล้วนำไปมุงเป็นหลังคา ไม้ไผ่เป็นวัสดุที่คงทนสามารถใช้ได้นาน 3-4 ปี และจากการที่ชาวเขาชอบอยู่บนคอยสูงเพราะเชื่อว่าบนคอยสูงจะไม่ใช่โรคมลาเรีย หรือไข้ป่าระบาด อากาศดี แต่ก็มีปัญหาเรื่องน้ำที่ ชาวบ้านจะใช้ไม้ไผ่เป็นภาชนะบรรจุน้ำ และใช้ใส่อาหารด้วย ปัจจุบันถ้าไปทำไร่ข้าว โกลหมู่บ้านต้องไปพักอาศัยอยู่ในไร่ก็ยังมีไม้ไผ่เป็นภาชนะบรรจุอาหารกันอยู่ ” จากการใช้ป่าเพื่อประโยชน์เป็นแหล่งน้ำของชุมชน บ่อน้ำของหมู่บ้านที่แห่งขอดเมื่อปี พ.ศ.2536 – 2537 เป็นบทเรียนแก่ชุมชนแห่งนี้เป็นอย่างดีว่าต้องพยายามรักษาป่าเพราะถ้าป่าอุดมสมบูรณ์ย่อมเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารที่ดีของชุมชน

ใช้ทำการเกษตร

ชุมชนบ้านโป่งผาเป็นสังคมเกษตรกรรม ข้าวเป็นพืชหลักที่สำคัญต่อความอยู่รอดของชุมชน เช่นเดียวกับชุมชนอื่นในที่สูง ชุมชนแห่งนี้มีวัฒนธรรมการผลิตที่ดัดแปลงพืชมารวมชาติ นั่นคือการทำไร่หมุนเวียนบนภูเขาและที่ราบเชิงเขาและทำนาในที่ลุ่ม โดยอาศัยน้ำจากน้ำฝน น้ำจากลำห้วยที่ไหลมาจากป่า ร้อยละ 90 ของชาวบ้านจะทำไร่ซึ่ง ที่เหลือทำสวนไม้ผลและทำนา เมื่อเกิดการตัดไม้ทำลายป่ามากอย่างต่อเนื่องตั้งแต่เริ่มก่อตั้งเป็นชุมชนจนถึง พ.ศ.2537 ทำให้เกิดความแห้งแล้ง น้ำในลำห้วยแห้ง การขาดน้ำทำให้เกิดความเสียหายต่อการเกษตรต้องใช้สารเคมีเพื่อเพิ่มผลผลิต ชุมชนจึงเกิดปัญหามลพิษขึ้นมาอีก แต่เมื่อชุมชนกลับมาจัดระเบียบการใช้ประโยชน์จากป่าเสียใหม่ ช่วงเวลาเพียง 3 ปี เมื่อสภาพป่าฟื้นฟูทำให้ความชุ่มชื้นกลับคืนมา ในลำห้วยมีน้ำไหลบ่อในหมู่บ้านก็มีน้ำกลับคืนมาดังเดิม ป่าจึงให้ประโยชน์เป็นแหล่งน้ำเพื่ออุปโภคบริโภค

ใช้เป็นแหล่งอาหารและยารักษาโรค

แต่เดิม ด้วยสภาพป่าที่เป็นป่าเบญจพรรณ มีพันธุ์ไม้ป่าจำพวก สัก จำปีป่า จำปามะม่วงป่า ประดู่ มะกอกและไม้ไผ่ขึ้นอยู่โดยทั่วไป ชุมชนจะใช้ป่าเป็นแหล่งอาหารตามฤดูกาล นำมาบริโภคในครัวเรือนและจำหน่ายสร้างรายได้ ทั้งนี้แต่เดิมการเก็บหาของป่าเป็นไปเพื่อการบริโภคในครัวเรือน และแบ่งปันกันไม่มีการซื้อขาย นายยะอู๋ ยะอู๋ ให้สัมภาษณ์ว่า “เมื่อก่อนถ้าไปล่าสัตว์ได้แก่งหรือหมูป่ามา ส่วนที่เป็นหัวจะให้ผู้ที่ล่าได้ เนื้อสันและหางจะแบ่งให้ผู้นำหมู่บ้าน ส่วนที่เหลือจะแบ่งกันไปจนครบทุกหลังคาเรือน” ปัจจุบันการคมนาคมเริ่มสะดวกติดต่อกับสังคมภายนอกมากขึ้น จึงนำผลผลิตที่ได้จากป่าที่เหลือจากการบริโภค อาทิ เห็ด หน่อไม้ สัตว์ป่าจำพวกแก่ง หมูป่า ตะกวด มาจำหน่ายในเมืองเพื่อสร้างรายได้ กล่าวคือ

ในฤดูหนาว ชุมชนจะเก็บหา หัวข่า มะขามป้อม ปลีกกล้วยป่า ต้นกล้วยป่า ยอดหวาย ผักกูดขาว ผักกูดแดง ลำสัตว์ป่าจำพวกกระทาย หมูป่า แก่ง นก และหาปลาในลำห้วยเพื่อเป็นอาหาร

ในฤดูร้อน ชุมชนจะเข้าป่าเก็บผักกูดขาว ผักกูดแดง ผักหนาม ผักเหือก มะกอกป่า ลำสัตว์ป่าจำพวกตะกวด นก ตุ่น อ้นและหาปลาในลำห้วยเพื่อเป็นอาหารในครัวเรือน

ในฤดูฝน ชาวบ้านจะเข้าป่าเก็บหาหน่อไม้ อาทิ หน่อขาง หน่อไร่ หน่อบง หน่อหุด เก็บหาเห็ด อาทิ เห็ดลม เห็ดขอนขาว เห็ดขาง เห็ดหูหนู ยอดหวาย ยอดตาว ดอกด่าง ปลีกกล้วยป่า จะข่าน มะไฟ มะเขือพวง ต้นกล้วยป่า จิงหรีดและนกกต่าง ๆ เพื่อเป็นอาหาร

นายดุษฎี ยะอู๋ ได้เล่าถึงการใช้อาหารจากป่าว่า ชาวบ้านจะมีวิธีเลือกเห็ดมากินโดยไม่ถูกพิษด้วยการดูจากโคนต้นของเห็ด ถ้ามีแมลงหรือสัตว์อื่น ๆ กัดกินหรือเจาะทำลาย คนก็

สามารถนำมาบริโภคได้โดยไม่มีอันตรายต่อชีวิต และเมื่อทราบว่าเห็ดชนิดไหนที่กินได้แล้วไม่เป็นอันตรายต่อชีวิตก็จะเก็บเห็ดชนิดนั้นไปกินอีก พวกผลไม้ในป่า เช่น ผลของไม้มะเดื่อ มะแฟน มะม่วงป่า ชาวบ้านมีการสังเกตเพื่อใช้กินโดยสังเกตจากการที่สัตว์พวกกระรอก อีเห็น และนกชอบกิน ผลไม้พวกนั้นคนก็จะกินได้ หากเป็นผลของต้นมะเดื่อจะสังเกตจากแมลงหรือตัวหนอนเข้าเจาะทำลายผลจะทำให้ผลเน่าเสียกินไม่ได้ ลักษณะของต้นมะเดื่อจะมีตัวผู้และตัวเมีย ผลตัวผู้ที่สุกแล้วจะหล่นลงตรงโคนต้นไม้มีแมลงและตัวหนอนเจาะทำลายกินไม่ได้ เรื่องนี้มีวิธีสังเกตอีกวิธีหนึ่งคือ ถ้าเป็นต้นมะเดื่อเพศผู้จะไม่มียอดมากินเลย ส่วนผลมะเดื่อตัวเมียหากสุกแล้วจะมีสีแดงไม่มีแมลงและหนอนเข้าเจาะทำลาย กินได้ เรื่องเหล่านี้บางส่วนก็เรียนรู้จากบรรพบุรุษเล่าสืบต่อกันมา คนที่สอนเรื่องนี้โดยตรงไม่มี ”

ส่วนการใช้ป่าเป็นแหล่งเก็บสมุนไพร นั้น เมื่อสภาพป่าบริเวณชุมชนบ้านโป่งผา สมบูรณ์ขึ้น มีความหลากหลายของชนิดพันธุ์พืชต่าง ๆ ทำให้เป็นแหล่งสมุนไพรที่สำคัญสำหรับการรักษาโรค ส่วนใหญ่เมื่อชาวบ้านเกิดเจ็บไข้ขึ้นมา หนทางแรกในการรักษา คือหาสมุนไพรใกล้บ้านมากิน โดยจะมีหมอผีของหมู่บ้านซึ่งเป็นผู้มีอาวุโสและมีความรู้ในการใช้สมุนไพรจากการสืบทอดความรู้กันมาเป็นผู้รักษา ลดความจำเป็นในการไปโรงพยาบาล เป็นที่น่าเสียดายว่าจากการสัมภาษณ์หมอผีของหมู่บ้านแม้จะยอมรับว่าชุมชนใช้สมุนไพรจากป่าเป็นยารักษาโรคแต่ไม่ได้อธิบายว่าสมุนไพรชนิดใดใช้รักษาโรคใด เนื่องจากเกรงว่าเมื่อความลับเหล่านี้ถูกเปิดเผยออกไปจะทำให้ความสำคัญของตนเองในชุมชนจะลดลงไป แต่อย่างไรก็ตามจากการสัมภาษณ์นายจะเดาะ จะนุ ผู้นำหมู่บ้านได้ความว่า “ หากต้องการบำรุงกำลัง เจริญอาหาร จะเอาลำต้นสมุนไพรมาตากแดดแล้วนำไปต้มเป็นยาเจริญอาหาร มีอิมิผลสดใช้นาเก๊ะ (ต้นสาบเสือ) เอาใบมาทุบแล้วนำมาประกบผลสด ใช้เปลือกมะกอกป่าทุบแล้วประกบลดอาการปวดฟกซ้ำ เปลือกมะกอกป่านามาตากแห้งแล้วบดเป็นผงใส่ผลสดเพื่อเป็นการสมานแผล เถาวัลย์มะบ้า (อาชู) ซึ่งมีต้นไม้นี้ขนาดใหญ่มีหนาม ขึ้นอยู่ริมลำห้วย จะนำเอาเปลือกมะกอกป่ามาทุบผสมกับเถาวัลย์มะบ้า ประคบเพื่อแก้ปวดหลัง ปวดเอวได้ ” คำให้สัมภาษณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญาของชาวบ้านที่สืบทอดกันมา

ใช้ก่อสร้างบ้านเรือน

นายจะเดอ เคาจะจ่าง เล่าให้ฟังว่าวิถีชีวิตของชาวมูเซอที่นั่นดั้งเดิมอยู่อาศัยกับบ้านที่ปลูกสร้างด้วยไม้เป็นหลัก โดยในการสร้างบ้านเรือนหลังหนึ่ง ชาวบ้านจะใช้ไม้ไผ่เป็นวัสดุส่วนใหญ่ถึงร้อยละ 90 ใช้ไม้แปรรูปประกอบเป็นส่วนน้อยเพียงร้อยละ 10 เท่านั้น ไม้ที่นำมาแปรรูปได้แก่ ไม้ประดู่ ไม้จำปีป่า ไม้จำปา เป็นต้น ไม้ทั้งหมดนำมาจากป่าใกล้หมู่บ้าน ลักษณะบ้านที่ปลูกจะเป็นบ้านชั้นเดียวยกพื้นสูง ใช้ไม้แก่นเป็นเสา ส่วนพื้นบ้านและฝาบ้านจะใช้ไม้ไผ่มา

ผ้าและสับทำเป็นฟาก ใช้ใบหวายมาสานเป็นหลังคาบ้าน ใช้แคร่ไม้เป็นที่นอน คัดแปลงพื้นที่ส่วนหนึ่งเป็นห้องครัว มีเตาไฟและภาชนะบรรจุอาหาร บางบ้านจะใช้ไต้ถุนบ้านเป็นที่เลี้ยงสัตว์ด้วย แต่ละบ้านไม่มีรั้วบ้าน ลักษณะบ้านดังกล่าวสามารถอยู่อาศัยได้แต่ไม่ค่อยทนทานมากนักเพราะผ้าและพื้นบ้านทำด้วยไม้ไผ่ ต้องซ่อมแซมเสริมสร้างให้แข็งแรงอยู่เสมอ หลังจากที่เกิดการตัดไม้เพื่อแปรรูปไปขายให้กับคนนอกหมู่บ้าน ทำให้เกิดการขาดแคลนไม้สำหรับการซ่อมแซมบ้านเรือนที่ผูกพันไปตามกาลเวลา ชาวบ้านประสบปัญหาคือต้องไปทั่วหมู่บ้าน และเริ่มตระหนักว่าหากขาดป่าซ่อมขาดที่อยู่อาศัยไปด้วย ปัจจุบัน แม้ชุมชนจะมีการติดต่อกับสังคมภายนอกมากขึ้นแต่ในชุมชนก็ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงวิธีการปลูกสร้างบ้านเรือน ยังคงใช้ไม้จากป่าเป็นวัสดุทั้งหมดในการปลูกบ้าน

ใช้สอยในครัวเรือนและใช้เป็นเชื้อเพลิง

นายยะอู ยะอู ให้สัมภาษณ์ว่า จากการมีป่าอยู่ใกล้หมู่บ้าน ชาวบ้านส่วนใหญ่จะเข้าไปนำไม้มาทำครก กระเดื่อง เพื่อใช้ตำข้าวกินในครัวเรือน นำไม้มาทำเป็นค้ำมมิด ค้ำมจอบ ค้ำมเสียม นำไม้ไผ่มาสานเป็นเข่งใช้บรรจุสิ่งของและผลผลิตทางการเกษตร ทั้งนี้สามารถนำไปจากป่ามาใช้ได้อย่างสะดวกเนื่องจากชุมชนอยู่ติดกับป่า ในด้านการใช้เป็นเชื้อเพลิง นายจะแตะจะนู เล่าว่า ไม้จากป่าจะใช้เป็นเชื้อเพลิงในการหุงต้มอาหาร ให้ความอบอุ่น ชุมชนจะใช้ไม้ฟืนมากในช่วงงานเทศกาลกินวอ ประมาณเดือนมกราคม - กุมภาพันธ์ ของทุกปี การเก็บหาไม้ฟืนเป็นหน้าที่ของผู้ชายส่วนผู้หญิงมีหน้าที่หุงหาอาหารสำหรับครอบครัว สำหรับไม้ที่ใช้ทำฟืน ได้แก่ ไม้ก่อ ไม้ตะเคียน ไม้แดง ไม้หอม ไม้มะแฟน เป็นต้น ป่าจึงช่วยให้กิจวัตรประจำวันดำเนินไปได้ด้วยดี

ใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรม

ชุมชนบ้านโป่งผา เป็นชุมชนที่แต่เดิมมีความเชื่อว่าถ้าตัดต้นไม้ใหญ่หรือต้นไม้ไทรจะทำให้ผีป่าลงโทษ ทำให้เจ็บไข้ได้ป่วยต้องมีการเลี้ยงผีหรือสูสีโดยการนำไก่ต้มไปเลี้ยง 1 ตัว เพื่อไล่ถอนโทษ รวมทั้งเชื่อว่าหากทำนาจะทำให้ป่วยเป็นไข้มาลาเรีย จึงต้องถางป่าเพื่อทำไร่เลื่อนลอยไปเรื่อยๆ ชุมชนจึงใช้ป่าเพื่อประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีขอไถ่บาปเป็นหลัก โดยผู้นำทางศาสนาเป็นแกนนำ แต่ไม่มีระบบคิดว่า หากป่าถูกทำลายลงไปจำนวนมากแล้วจะเกิดความแห้งแล้ง ซึ่งเป็นผลเสียต่อชุมชนอย่างมาก ระบบคุณค่าในเรื่องนี้จึงมิได้เกิดประโยชน์ต่อสาธารณะแต่อย่างใด จนกระทั่งมีการสร้างความเข้าใจใหม่เพื่อประยุกต์ใช้ความเชื่อเรื่องนี้ให้เกิดประโยชน์ต่อการอนุรักษ์ป่าว่าหากไม่ต้องการให้เกิดการเจ็บป่วย ควรที่จะดูแลรักษาป่า ปัจจุบันการใช้ป่าเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรม และผู้นำทางศาสนาของชุมชนได้ยอมรับว่าหากมีป่าจะทำให้ชุมชนมีสถานที่ประกอบพิธี

กรรมของหมู่บ้านไปโดยตลอด ความเชื่อดังกล่าวได้ช่วยให้เกิดความรักและหวงแหนทำให้เกิดการ
รักษาป่าได้อีกทางหนึ่ง

ระดับการพึ่งพิงทรัพยากรป่าของชุมชน

ดังได้กล่าวไว้ในตอนต้นว่า การใช้ประโยชน์จากป่านั้น เป็นเรื่องซึ่งถึงระดับการ
พึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน หากชุมชนใดมีการใช้ประโยชน์จากป่าไม่มาก ชุมชนนั้นจะพึ่งพิง
ทรัพยากรป่าไม้ในระดับสูง และที่สำคัญ ชุมชนนั้นย่อมเรียนรู้วิธีการจัดการทรัพยากรป่าไม้เพื่อยัง
ประโยชน์ต่อชุมชนอย่างต่อเนื่อง จากการศึกษาพบว่าชุมชนบ้านโป่งผาใช้ประโยชน์จากป่าอย่าง
เพียงพอสำหรับกิจกรรมประจำวันทั้งในการอุปโภคบริโภค ระบบการผลิตทั้งหมดของชุมชนเป็น
ผลิตภัณฑ์ที่เกิดขึ้นจากป่า โดยการทำกรเกษตรของชุมชนอาศัยน้ำจากธรรมชาติทั้งน้ำฝนและน้ำจาก
ลำห้วย ไม่จำเป็นต้องอาศัยน้ำจากเขื่อนหรืออ่างเก็บน้ำ ชุมชนได้อาหาร สมุนไพรรักษาโรค วัสดุ
อุปกรณ์ในการก่อสร้างบ้านเรือน ระบบประปาภูเขาที่เป็นแหล่งน้ำจากป่า กล่าวได้ว่าชุมชนบ้าน
โป่งผาไม่จำเป็นต้องพึ่งพิงสังคมภายนอกก็สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ ขณะนี้มีสิ่งให้เห็นได้ชัดว่าชุมชน
ต้องพึ่งพิงสังคมภายนอก คือ ร้านขายของชำหนึ่งแห่งหนึ่งในชุมชนที่จำเป็นต้องหาซื้อสินค้าจาก
ตัวเมืองมาจำหน่ายในหมู่บ้าน ยานพาหนะซึ่งเป็นรถจักรยานยนต์สำหรับการคมนาคมกับสังคม
ภายนอกจำนวน 6 คัน ต้องหาซื้อน้ำมันเชื้อเพลิงจากตัวเมือง ข้อมูลข่าวสารและความบันเทิงจาก
โทรทัศน์ เครื่องแต่งกายที่เริ่มมีการใช้เสื้อผ้าเหมือนคนพื้นราบมากขึ้น เจ้าหน้าที่บริหารโครงการ
ได้ยืนยันถึงการพึ่งพิงป่าของชุมชนแห่งนี้ว่า “ ปัจจุบัน ชาวบ้านมีชีวิตอยู่ได้เพราะป่า ไม่ต้องนำเงิน
ไปหาซื้อผัก เนื้อสัตว์เพราะสามารถหาได้จากป่าของชุมชน มีน้ำสะอาดสำหรับใช้ด้วยระบบประปา
ภูเขา มีไม้ปลูกสร้างบ้านและทำวัสดุอุปกรณ์ หาการรักษาโรคจากสมุนไพรได้ง่ายไม่จำเป็นต้องไป
โรงพยาบาลเมื่อมีการเจ็บป่วยเพียงเล็กน้อย ชาวบ้านจะใช้วัสดุอุปกรณ์สมัยใหม่ในการดำรงชีวิต
น้อยมาก ” สรุปได้ว่าชุมชนบ้านโป่งผามีการพึ่งพิงทรัพยากรป่าในระดับสูง แต่ผลของการพัฒนาทำ
ให้ชุมชนเริ่มต้องพึ่งพาเทคโนโลยีจากสังคมภายนอกมากขึ้น เช่น ยานพาหนะ โรงพยาบาล ข้อมูล
ข่าวสาร เครื่องแต่งกายและร้านขายของชำ

สรุป การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านโป่งผา

จากผลการศึกษาจะเห็นว่า การใช้ประโยชน์จากป่าของชุมชนบ้านโป่งผาสะท้อนให้เห็น
ถึงความสัมพันธ์ระหว่างการจัดการป่ากับการใช้ประโยชน์ได้เป็นอย่างดี ชุมชนแห่งนี้ใช้ประโยชน์
จากป่าเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าซึ่งใช้เป็นอาหาร เป็นแหล่งน้ำทำการเกษตร ใช้ป่าเป็นแหล่ง
อาหารและยารักษาโรค ใช้ไม้จากป่าเพื่อก่อสร้างบ้านเรือน เป็นวัสดุใช้สอยในครัวเรือนและเป็น

เชื้อเพลิง และใช้ป่าเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรม หลายประการแสดงออกซึ่งภูมิปัญญาของชาวบ้านโดยเฉพาะการทำประปาภูเขา การคัดแยกพืชที่ปราศจากพิษเป็นอาหาร และการใช้สมุนไพร กล่าวได้ว่าชุมชนแห่งนี้มีความสัมพันธ์กับป่าด้วยการใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจในระดับครัวเรือนและชุมชนอย่างแน่นแฟ้น ปัจจุบันวิถีชีวิตของชุมชนยังมีระดับการพึ่งพิงทรัพยากรป่าสูง ความต้องการพึ่งพิงโลกภายนอกยังอยู่ในระดับต่ำ บทเรียนในอดีตที่ชุมชนใช้ประโยชน์จากป่าจนเกินความสามารถที่จะฟื้นฟูทำให้ป่าถูกทำลายและแห้งแล้งสร้างการเรียนรู้แก่ชุมชนได้เป็นอย่างดีว่า ขาดป่า ขาดน้ำ เหมือนขาดชีวิต การใช้ประโยชน์จากป่าจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้ชุมชนตระหนักถึงคุณค่าของป่า รู้ถึงความจำเป็นต้องวางแผนการใช้ประโยชน์จากป่า ความจำเป็นในการกำหนดพื้นที่ เรียนรู้ถึงการจัดตั้งองค์กรรับผิดชอบดูแลรักษาป่า ที่สำคัญ การใช้ป่าเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมเป็นจารีตประเพณีของชุมชนที่มีคุณค่าเกี่ยวกับป่า ระบบความเชื่อของชุมชนทำให้เกิดการจัดการทรัพยากรป่าที่เหมาะสมสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนมากขึ้น ท่ามกลางการกอบโกยทรัพยากรที่ยังไม่สามารถจัดให้หมดสิ้นไปจากชุมชนได้

3. ผลของการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านโป่งผาในปัจจุบัน

3.1 ด้านกายภาพ

จากข้อมูลการวิเคราะห์ภาพถ่ายดาวเทียม ของกรมป่าไม้ พบว่า เมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ.2537 ก่อนเริ่มดำเนินการตามโครงการ บ้านโป่งผามีพื้นที่ป่าที่อุดมสมบูรณ์จำนวน 2,350 ไร่ อีก 5 ปีต่อมา จากการวิเคราะห์ภาพถ่ายดาวเทียมที่ถ่ายเมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ.2543 พื้นที่ป่าแห่งนี้มีความอุดมสมบูรณ์ขึ้นกว่าเดิมและมีจำนวนเพิ่มขึ้นเป็น 2,500 ไร่ ไม้ใหญ่ที่ยังไม่ถูกตัดเจริญงอกงามมากกว่าเดิมมีเถาวัลย์พันรอบต้นให้ความร่มรื่น ไม้ที่ปลูกเริ่มโตขึ้น ลูกไม้ขยายพันธุ์งอกเงยมากขึ้นจนรกรกรเต็มไปทั่ว พืชสมุนไพรบางชนิดที่ขาดหายไปเริ่มแพร่ขยายพันธุ์ขึ้นมาใหม่ ชาวบ้านสามารถหามาใช้รักษาโรคได้ดังเดิม สัตว์ป่าชุกชุมขึ้น น้ำในลำห้วยโป่งผาไหลรินตลอดปี ทำให้ระบบประปาภูเขาที่มีน้ำไหลเวียนอยู่อย่างไม่ขาดสายปลาในน้ำมีมากขึ้นสามารถจับเป็นอาหารได้ตลอดปี ป่าไม้เมื่อไม่ถูกบุกรุกทำลายก็เริ่มฟื้นฟูสภาพ กล่าวได้ว่าผลของการจัดการทรัพยากรป่าไม้แบบป่าชุมชนทำให้ป่าชุมชนบ้านโป่งผามีความอุดมสมบูรณ์มากขึ้น ดังที่เจ้าหน้าที่บริหารโครงการให้สัมภาษณ์ว่า “ หลังจากที่ชุมชนหมู่บ้านมุเซอโป่งผาได้กำหนดให้แหล่งกำเนิดต้นน้ำของห้วยโป่งผาเป็นเขตป่าชุมชน มีการออกกฎระเบียบควบคุมดูแลการใช้ประโยชน์ป้องกันการถูกบุกรุกทำลาย ทำให้ป่าสามารถฟื้นคืนสภาพได้ในระดับหนึ่ง เพราะป่ามีศักยภาพในการฟื้นฟูตัวเองเมื่อชุมชนสามารถป้องกันมิให้ไฟป่าเกิดขึ้นในพื้นที่ป่าชุมชนได้ นอกจากนี้ ยังได้ปลูกไม้ป่าเสริมในพื้นที่ป่าชุมชนที่เป็นไร่เลื่อนลอย ทำให้มีพื้นที่ป่าเพิ่มขึ้นอีกจำนวน 50 ไร่ เมื่อระบบนิเวศถูก

ใช้ประโยชน์อย่างระมัดระวัง ไม่มีการทำลายเกิดขึ้น ระบบก็จะจัดการตัวเองตามธรรมชาติอย่าง เกื้อกูลซึ่งกันและกัน ฤดูแล้งของปี พ.ศ. 2540 ชุมชนมุเซอโปงผาจึงได้ภูมิใจกับผลสำเร็จจากการ ดูแลรักษาป่าชุมชน เมื่อปริมาณน้ำในลำห้วยโปงผาได้แห้งขาดหายเหมือนปีที่ผ่านมา และปริมาณ น้ำในบ่อน้ำสาธารณะกลางหมู่บ้านก็มีได้แห้งหายไปเช่นกัน มีน้ำให้ชุมชนได้อุปโภคบริโภคอย่าง เพียงพอ จนถึงปัจจุบันมีพื้นที่ป่าเพิ่มขึ้นเป็น 150 ไร่”

3.2 การจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน

ปัจจุบัน การจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านโปงผาปรับเปลี่ยนจากการจัดการ โดยรัฐเพียงลำพังมาเป็นการจัดการโดยความร่วมมือระหว่างชุมชนและเจ้าหน้าที่บริหาร โครงการ วนศาสตร์ชุมชนบนพื้นที่สูง กิจกรรมต่างๆที่เป็นไปเพื่อสร้างการเรียนรู้ให้แก่ชุมชนได้จัดขึ้น อย่างสม่ำเสมอ รวมทั้งกิจกรรมการจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ในระยะต่อมาชุมชนเป็นผู้ดำเนินการ ด้วยตนเอง อาทิ การจัดตั้งองค์กรรับผิดชอบในการจัดการ การลาดตระเวนรักษาป่า การดับไฟป่า เป็นต้น ดังที่เจ้าหน้าที่บริหารโครงการให้สัมภาษณ์ว่า “ขณะนี้ชุมชนได้ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมใน การบริโภคทรัพยากรป่าไม้จากแบบกอบโกยเป็นการบริโภคด้วยความระมัดระวัง การตัดฟัน แปรรูปไม้เพื่อขายเกิดขึ้นน้อยกว่าที่ผ่านมา กรณีที่จำเป็นต้องใช้ไม้เพื่อสร้างที่อยู่อาศัย หรือ ก่อสร้างซ่อมแซมสิ่งสาธารณะในชุมชนต้องผ่านการเห็นชอบจากคณะกรรมการหมู่บ้านก่อนทุกครั้ง การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเกษตร จากเดิมทำการเกษตรในพื้นที่ลาดชันแบบไร่เลื่อนลอย เปลี่ยนมาเป็นการทำการเกษตรบนพื้นที่ราบเชิงเขาและพื้นที่ราบติดลำห้วยแทน มีการปรับปรุง ดินด้วยการปลูกพืชหมุนเวียน ทำแนวอนุรักษ์ป้องกันการชะล้างหน้าดินในพื้นที่ทำการเกษตร ควบคุมและกำจัดกาชณะที่ใช้บรรจุสารเคมีอย่างถูกวิธี ซึ่งเป็นผลสะท้อนให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงของชุมชนในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติด้วยความระมัดระวังมากยิ่งขึ้น ” ในเรื่องเดียวกันนี้ นายจะโบ จะกอ ผู้ช่วยผู้นำหมู่บ้านโปงผาได้กล่าวว่า “ชุมชนบ้านโปงผาได้จัดระบบการจัดการ ป่าไม้โดยชุมชนมาถึงปัจจุบันได้ 5 ปี ช่วง 3 ปีแรก เกิดไฟป่าขึ้นทุกปี 2 ปีที่ผ่านมา ไฟป่าไม่ เคยเกิดขึ้นเลย ทำให้สภาพป่าเริ่มฟื้นตัว สภาพเริ่มดีขึ้น มีพวกสัตว์ป่าเริ่มอพยพเข้าไปอาศัยอยู่ใน ป่าชุมชนมากขึ้น ”

3.3 สภาพปัญหาในการจัดการ

แม้จะมีการปรับเปลี่ยนวิธีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านโปงผา จากการ จัดการโดยรัฐมาเป็นการจัดการด้วยความร่วมมือระหว่างรัฐและชุมชน โดยชุมชนบ้านโปงผาเป็นผู้มี บทบาทสูงในการจัดการก็ตาม แต่ยังมีปัญหาบางประการที่อาจส่งผลกระทบต่อความสำเร็จหรือ

ล้มเหลวในการจัดการได้ จากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่บริหารโครงการถึงสภาพปัญหาในการจัดการที่ชุมชนบ้านโป่งผาพบว่า การจัดการเชิงสถาบันของชุมชนบ้านโป่งผายังมีปัญหาการยอมรับกฎระเบียบของชุมชนจากบุคคลภายนอก และมีอุปสรรคในการพัฒนาคือประชากรส่วนใหญ่ยังด้อยลงขาดการศึกษา ยากจน และขาดการเคารพกฎระเบียบ หมู่บ้านยังมีได้รับการรับรองอย่างเป็นทางการ ชาวบ้านยังไม่ได้รับบัตรประชาชนและสัญชาติไทย กฎระเบียบของหมู่บ้านยังไม่ถูกต้องตามกฎหมาย สภาพปัญหาดังกล่าวย่อมส่งผลกระทบต่อความยั่งยืนของการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในอนาคต หากภาครัฐลดอนตัวในลักษณะนี้ ในที่สุดการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านโป่งผาย่อมล้มเหลว ดังคำให้สัมภาษณ์ตอนหนึ่งว่า “แม้จะมีการตั้งกฎระเบียบขึ้นมาจัดการป่า แต่ด้วยความยากจนและการชักจูงโดยนายทุนซึ่งทำได้ง่ายในคนที่ขาดการศึกษา จึงมีชาวบ้านบางส่วนขาดความเคารพต่อกฎระเบียบของชุมชนและกฎหมายบ้านเมือง รวมทั้งปัญหาการแพร่ระบาดของยาบ้า นายทุนจะให้ชาวบ้านแบกไม้ให้แล้วจ่ายค่าจ้างเป็นยาบ้า จึงทำให้ยังคงมีการลักลอบตัดไม้ทำลายป่าอยู่ และที่สำคัญคือ ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ นั้น ต้องมีการยอมรับกฎระเบียบของแต่ละชุมชน โดยต้องได้รับความร่วมมือจากหมู่บ้านอื่นที่มีอาณาเขตติดต่อกันกับหมู่บ้านโป่งผาหรือแม้แต่ชุมชนที่อยู่ในลุ่มน้ำเดียวกันก็ต้องมีกฎระเบียบที่สอดคล้องและเคารพแนวทางการจัดการของกันและกันด้วย มิเช่นนั้นการจัดการทรัพยากรป่าชุมชนไม่อาจประสบผลสำเร็จได้ ดังเช่นกรณีที่มีเมื่อมีการวางกฎระเบียบการใช้ประโยชน์จากป่าของชุมชนบ้านโป่งผาแล้ว ผลปรากฏว่าชุมชนใกล้เคียงไม่ทราบรวมทั้งไม่เคารพกฎระเบียบที่ชุมชนตั้งขึ้น ลักลอบเข้ามาตัดไม้ แม้การระงับข้อพิพาทจะเป็นกลไกรองรับปัญหาดังกล่าวระหว่างชุมชนแต่ละชุมชน หากแต่การสร้างความเข้าใจและสร้างความร่วมมือระหว่างชุมชนเป็นเครือข่ายการจัดการทรัพยากรป่า จะเป็นการแก้ไขปัญหาได้ถูกทางมากกว่า”

อย่างไรก็ตาม จะเห็นได้ว่าโครงการนี้มีผลการปฏิบัติที่ก้าวหน้าในระดับหนึ่ง โดยสามารถจัดตั้งองค์กรที่มีหน้าที่ดูแลระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนได้ มีกฎระเบียบการจัดการทรัพยากร ชาวบ้านมีส่วนร่วมมากขึ้น พื้นที่ป่ามีเพิ่มขึ้นแต่ยังมีปัญหาการฝ่าฝืนกฎระเบียบของชุมชนอยู่บ้าง รวมทั้งมีปัญหายาเสพติด และหากมุ่งหวังให้ชุมชนแห่งนี้สามารถพึ่งตนเองได้ การเสริมสร้างความเข้มแข็งของสถาบันการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชน มีความจำเป็นต้องดำเนินการต่อไป